

EPITE NGOLO AJOKAN NGOLO ESUBAKINERE NGAKIRO NGUNA A NGALUP ALO UGANDA

AANYUN NGUNA A KIRE NGUNA ETAPITO NGALUP

Lomodokogec, 2008

*Eryonget ngolo a ngalup, ngaduketa ka
Eopite ngolo kitopoloet ngitaunio.*

NGUNA ETUPITAE ALOKITAABO ALO

(Apolou ngina a ngakiro anguna itacaunitae erae nguna ecupunitoe alokitaabo angolo a ngamusugui alotooma akijulakin nangajep ngina a Ngikarimojong)

- ALC** = Atukot ngina ewoikinit ngakiro nguna a ngalip (Area Land Committee)
- DLB** = Atukot ngina ewoikinit ngakiro nguna a ngalup alokitela
- DLO** = Apis ngina epolokinit ngalup alokitela
- DLT** = Epite ngolo etyakere ngiburasinei ngulu a ngalup
- L.C** = Apukan ngina alore
- L.S.S.P** = Epite ngolo etingitere ngakiro nguna a ngalup a ngikisila
- MAAIF** = Atukot ngina a ngiketak, a ngibaren ka ngina a nganamyo
- MLHUD** = Atukot ngina ewoikinit ngalup alokitela, ka ngina itopoloe ngitaunio
- PEAP** = Epite ngolo elemarere akulyako alotaunio
- PMA** = Epite ngolo kitete ngolo ka akitare
- SDTC** = Epite ngolo cupunet ngikaosok ngulu epimak ngalup
- SD** = Epite ngolo ka aosou ngolo kipimet ngalup emam angodya
- ULC** = Eryonget ngolo epolokinit ngalup alo Uganda.

NGUNA APOLOK NGUNA ISILEEREUNITOE

Erae Ekitaabo lo ngolo ecupunitoe anguna aka akiteyenikinia ngitunga daadang ngakiro nguna eponito ikotere epite ngolo ka aosou ngolo etyakatyakaere ngikworin alo Uganda.

Itoodiunit ekitaabo lo ngipitesyo daadang ngulu etapito ngakiro nguna a ngikworin.

Ani nai kire kecamuna, nu, epedorete ngikarikok yok ngulu ke epaliament (apukan ngina alokidiana), apukan ngina alokwap, apukan ngina ke ebuku, apukan ngina a ngirerya ka iyong ilope akingarakin.

Mati nai iryamito ngakiro nu Uganda daadang. Mati nabo kirayma ngakiro nu Uganda daadang alotooma akidodianakin ngitunga alotooma ngisinemae, alimonor anarediyoi, anakisyom ngabukyo, ngakaratasyo ka atikanakin ngikokwasinei.

Akitatam inges epol nooi alotooma nguna a ngikworin.

Eyakatar ekitaabo lo nguna itemokino kiwuapae jik, erikak tokona eryonget ngolo a ngalup, alokitela akiduk ka akitopol ngitaunio (MLHUD) ayeun epite lo ikotere kitopoloere akwap ka kiyookinotor nguna a ngikworin alo Uganda. Isitiyao nai ekitaabo lo ka ngakitatameta ngace dang nguna ecupitoe akitatamya. Ikwa ngitorubei, ngarediyoi ka ngikitaaboi ngulu cicik anguna ka akitatamya ngitunga.

Inges nai ejulakinere tar nangajep yok dang ikotere nai tocauniata ngatameta nguna a ngitunga a daadang, oyenuniata epite ngolo tyakatyakaet ngalup yoke mm atuna.

ETYAKATYAKATAE NAI EKITAABO LO A NGATUTUBETA ANGUNA EMWA NGA KAN (5).

1. Nguna epolok nguna etapito Acamakinet ngina iitanitor nginitunganan daadang ngalup keng ka ngikisila ngulu a ngalup ane alo Uganda.
2. Apolou ka nguna elosikinitoe anguna ka aosou angina a ngikworin
3. Epite ngolo isitiyaere aosou na
4. Ngiticisyo ngulu itemokino nginitunganan toyeni nooi ka kitiya
5. Nguna nai epote atakanun ekaku alotooma etic lo.

1.0 NGIPITESYO NGULU APOLOK NGULU IKAMUNITO NGAKIRO NGUNA A NGALUP KA APUKAN NGINA A NGALUP

1.1 Elimorit adoketai na nguna etapito ngingaeta ngulu a ngalup, nguna emaikina totupae anaryonget ka ngalup nguna enerit ngitunganan ane alo Uganda. Eyakasi ngikisila ngulu etupitae anguna angalup alo Uganda, eryamune ngalup ka epite ngolo kisitiyaet ngalup alo Uganda ka epite ngolo eyeunitere aosou ngina etubere ka aosou ngakiro nguna a ngikworin alo Uganda.

Ngina a ngauni, elimoritae epite ngolo kituruwuoret ngalup nguna kon a ilope mati kelimo eryonget ngolo etyaktyakae ngikworin.

Nguna esidyok elimori eryonget lo apolou ngina kitemyet ngikworin.

Ani eringa mono ngun daadang, itemokino oyenete ka oyenutu nguna apolok, ngikisila ka ngiryongeta ngulu epolokinito ngakiro nu.

1.2 NYAALU NGIKISILA NGULU ETUPYO KA NGAKITATAMETA NGUNA ETUBERE NGAKIRO A NGALUP, KA EPITE NGOLO ERYAMUNERE TA EPITE NGOLO KISITIYAET NGALIP ALO UGANDA?

Adau apukan ngina a Uganda atubun ngikisila ikotere eryamunere ngalup, ngolo kiricet ngalup, ngolo tacet ngalup ka ngolo kisitiyaet ngalup ejok.

Etyaktyakatae ngikisila lu ngarwa ngaarei (2) ebe:

- Epite ngolo eyakatar ngikisila ngulu a ngalup ka epite ngolo kiyokiyet ka aosou ngina adaut ngitunga aryamun ka epite ngolo kisitiyaet ngalup erae ebari ngolo kitopoloet akiyar.

1.1.1 NGUNA ITEMOKINO TOTUPITETEI ALOTOOMA EKIPUKAE NGOLO A NGALUP.

i) Nguna elosikinitoe ikotere ngalup (LSSP) 2001-2011 ikotere nai iricakinio nai ekisil ngolo a ngalup ka ngikisila ngulu a Uganda. Ebuni eryonget ngolo a ngalup, alotela, alorerya ka ngina a ngitaunio (MLHUD) toyet nguna elosikinit eryonget ngolo a ngalup (LSSP) 2001-2011).

EPITE NGOLO AJOKAN NGOLO ESUBAKINERE NGAKIRO NGUNA A NGALUP ALO UGANDA

Erae eryonget lo (LSSP) ngolo ayeu apukan ngina a Uganda alotooma epite ngolo emorere ejok epite ngolo kisitiyaet ngalup.

Eyakatar eryonget lo nguna elimorit ebe:-

- *Erae lo epite ngolo kiyokiyet ngalup*
- *Ageunio ngakiro nu ekaru 2001 tar ekaru 2011*
- *Eyakatar eryonget lo nguna elosikinitoe anguna angalup ka ngaryongeta nguna engarakinak.*

Nguna elosikinit eryonget ngolo etingitere ngalup ejok ameun 2001 tar 2011 (Alimoret 4) isileereunit atemar mati eya ngalup , epite ngolo eryamunere ngalup, epite ngolo tacet ngalup ka epite ngolo kisitiyaet ngalup ejok. Alotooma akikob ngakiro nguna elosikinitoe alongaren ka akisiyookin nguna elosikinitoe.

Epite ngolo inges elimorit epite ngolo ayeunere ngikisila ngulu ka akitem/ akipim ngikworin ka nai kire itemokino ngakiro kisiyookinoe ka kitiyakin.

ii) NGUNA APOLOK NGUNA ELOSIKINITOE ANGUNA A NGALUP ALOKISILA (LSSP)

Ikamunito ngakiro nu ngitunga daadang ikotere ekisitiyae ngalup ngolo ajokan alo Uganda. Elimorit dang epite lo ngican ngulu eryamunit Uganda ka elimoro dang epite ngolo kipakaret ngican ngul.

NGICAN NGULU ERYAMUNIT ERYONGET LO IKES LU:-

- Akityak ngiburasinge ngulu a ngalup
- Kerai ngalup nguna kon kori kipangat ice
- Kerae ngalup nguna ingarakinito ebuku
- Kerae ngalup nguna elal etic kec
- Epite ngolo kisitiyaet ngamon, ngakaoe (Ngijomya), ngangololin ka nganamyo
- Ngalup nguna nyiyokitoe ejok
- Ngalup nguna nyemitakinitae
- Ngican ngulu nyeryamuniata ngitunga ngice ngalup ikwa ngikokyok, ngaberu ta ngikangwalak.

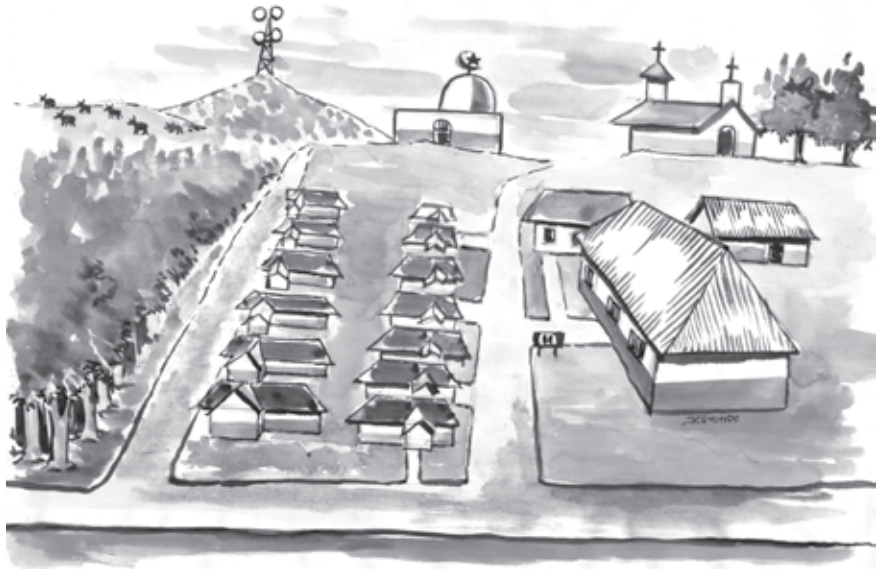
Amamukau a ngalup

Ngiburasinei ngulu a ngalup, anyilinyil ngalup ka ngalup nguna nyisitiyao...

iii) NGUNA ASEUN/ ATAMATAMAUN IKOTERE NGUNA A NGALUP (LSSP)

Etamatamae tokona eryonget lo nguna emaikina kisiyookinoe, nabo dang ka epite ngolo ka aosou angina etapito ngakiro nguna a ngalup inges erae epir ngolo apolon nooi alopite angolo kisitiyaet ikotere tolemarere ngican ngulu eya mono kidiama, ikwa luta:-

- Akitatam ka akiteyenikin, alimor nguna a kire, akipim ejok, toripae ka akisiyookin ekiro ngolo elimorit ekiro ngolo a ilope ngalup
- Epite ngolo kisitiyaet ngalup ejok
- Akiyok ngalup ejok torae nguna a ilope bon
- Itemokino ngitunganan daadang toyeni ngikisila ka ngapedorosyo nguna angalup
- Itemokino itunganan daadang toyai natukot ngina a ngalup ka natuketa nguna a ngalup, nguna ke ekitela, lokitaaboi, atyakatyak ngiburasya ka nguna ke edistrikt
- Emaikina toyai acamanakin lotunga daadang
- Itemokino totupitetei ngikisila ngulu a ngalup

Epite ngolo idodiunit ngaduketa alotaunio

EPITE NAI ALI IDODIUNI ETIC NGOLO KA AOSOU NGOLO A NGALUP (LSSP)

- Alotooma apukan ngina alokidiaama (parliament) ebuni eryonget ngolo ka aosou ngol (LSSP) akiyookin aloryonget angolo Epolokinit ngalup alo Uganda (Ministry of Land), ngaduketa ka ekitopoloe ngitaunio ta ngiryongeta nguluce akimorikin kitiyaunere etic lo ejok.
- Alodistrikt (Alobuku), epote ngatuketa nguna ata LC ngulu ke ebuku, ngulu epolokinito ngakiro nguna a ngalup alobuku (DLB) ka ngapisyon nguna a ngalup ta ngikatubok nguna a ngalup akitiya kaapei.
- Alotooma ngitela (Sub-Counties)- epote ngikapolok ngulu erikito ekitela ikwa ngijaka ngulu apolok ka ngulu epolokinito ngitaunio (Town Clerks), ngulu epolokinito ngalup ka ata LC akitiya kaapei
- Ngulu esirworionak ngitunga ka ngarwonita dang nguna ke ekitela itemokino kimorikin kaapei
- Ani aloparish ka alorerya, eyakaun ata LC I, atukot ngina epolokinit ngalup, ka ngarwonita nguna a ngirerya ikes nooi emaikina kitiyata kaapei anerae neni egeuniata ngakiro lore.

1.2.2 NGUNA EPOLOK NOOI ALOTOOMA NGIKISILA NGULU KA APUKAN

Akilo nguna elimunitae nooi alokisila anguna a ngalup, eya nguna etamunitae nooi nguna kitiya anapukan angina alokidiaama torucokinos ka nguna ke eryonget angolo a ngaluop ka epite ngolo kisitiyaet ngalup aloUgamda. Erae nai ngakiro nu nguna iyookino erae kelemar alejoo ngina ngorot ngina a ngalup.

Erae ngikisila lu ngulu elemarere akulyako aloitaunio (PEAP) ikotere nai totamunere ngipitesyo ngulu ajokak ikotere Akitare. Erae eryonget ngolo ka akitare ngina enyaritae (PMA) inges eyakatar aosou ngina ka akitare ane alo Uganda. Eryonget lo inges eyakatar aosou ngina kitatamet nguna a ngikinyom ka akiteryamunia aosou ngina ryamunet alemetai ngina ajokan.

i) EPITE NGOLO ELEMARERE AKULYAKO

Nginapei kolong ameun ekaru ngolo a 1997 esitiyae Uganda eryonget lo (PEAP) alemarya akulyako alo Uganda. Erae eryonget lo epir ngolo apolon. Naieyeni eryonget lo atemar nyeriyang ngican ngulu ka akulyako alowaetin a daadang alo Uganda. Eyai ca akulyako lowaetin daadang alo Uganda. Nai elal

EPITE NGOLO AJOKAN NGOLO ESUBAKINERE NGAKIRO NGUNA A NGALUP ALO UGANDA

akulyako ngina a eyai lorerya akilo. Akulyako ngina a kampala nyikwaan ka ngina alo Masaka, Lira kori Nakapiripirit.

Alorerya, eya ngirokito ngiarei ngulu ka akulyako ebe:-

1. Akulyako ngina nyeryamunitor itunganan ngalup ngadi dang
2. Ngitunga ngulu emam agogong tar keyakatar ngalup nai tocamito ikes akitare kori akiduk nalup ngun nai tomam epite ngolo ingarakinotor kerae kerae adukokin akai, kori tomam neni eryamunia esiling edio.

Iitanit nai eryonget lo (PEAP) akingarakin ngitunga ngulu ikote ngul ikotere ikes dang eryamunete ngalup kisitiyata.

Anguna nai ka akisitiya ngalup, adau PEAP ayeun ngipitesyo ngulu ikote lu:

- *Ayeun ngalup ikotere ngitunga daadang ikwangina elimoritor ekisil ngolo ke ekaru 1998.*
- *Akityak ejok ngiburasinei ngulu a ngilopeyek ngalup ka ngikepanggak ngalup kori ngakais*
- *Acamun emam eburu kire nooi anguna a ngalup ka*
- *Itemokino ngalup daadang kigirae/ tomacaræ a ngirorwa angulu ileerete, toyenen ngikerumak ngalup, mere nabo angodya, tomam ngini itokoli ikotere kitopolounere ngaduketa.*

ii) NGUNA AYEUN ANGUNA KA AKITARE ANGINA AJOKAN ANGUNA A NGALUP

Aberakin eryonget ngolo ka Akitare, angibaren ka ngolo a ngikolya (anganamyo) (MAAIF) ayeun atemar erae (PMA) epite ngolo kitete ngolo epedori akikisar akulyako alo Uganda.

Erae nai eryonget lo (PMA) ngolo itemokino toyeu ngipitesyo ngulu ajokak ngulu ka akitare ngulu ajokak alotooma akitatam ngitunga. Acupun nai eryonget lo (PMA) ikotere eyakaunor akiyar loketak ngulu sek eyai akulyako, toyai akimuj lodulae kec, toyai agyelanar, toyai akidula ngina ka akimuj ngina ajokan, toya ngacuumae nguna elemunere ngamuja ngace (Factories) ka epite ngolo eyakatar ngalup, ngikito ka nginibore daadang ngini iitana anguna ka akitare.

Inges nai atemar erucokina atukot ngina etingit ngikisila ngulu a ngalup (LSSP) ka ngina ke epite angolo kitete ngolo ka akitare. Epite nai ngolo etubere nguna a ngikworin dang (SD) ingarakini epite ngolo eryamunere ngalup ka epite ngolo kisitiyaet ngalup.

Ani ipimitae ngalup ejok, toya ngabaruwae kenf ka kicamakinitetei eseei, inges atemar emam ibore/ kori itunganan ngini etapi ngalup ngun ka emamukaun ebura edyo ngolo etakanuni. Inges nai atemar epedori nginitunganan aropar ngalup keng lodwe keng kori nateker.

1.2.3 NGIKEPUKAK NGULU A NGALUP KA NGULU ISITIYAETE NGALUP

Aponi paaran inakinae ngapedorosyo neni a ngitunga alobukui kec alotooma ngikisila ngili ke ekaru 1995 ka alotooma ekisil ngolo a ngalup ngolo ke ekaru ngolo a 1998 ebe:-

i) ERYONGET NGOLO A NGALUP, ALORERYA KA NGOLO KA AKITOPOL NGITAUNIO

Erae eryonget lo ngolo ngolo eye ngikisila, nguna emaikina kitiyae ka akitatam ngitunga ngulu eyakatar ngalup alorerya ka alotaunio. Isitiyae nai (MLHUD) atukot n angina a ngikisila ka ngakitatameta ngace anguna ka asubakinia ngakiro nguna a ngalup (LSSP).

Eryonget ngolo ipimi ngalup ka akiger ngalup (Mapping) inges epolokinit ngakiro nu daadang.

ii) ERYONGET NGOLO EPOLOKINIT NGALUP ALO UGANDA (ULC)

Eryonget lo inges epolokinit ngalup alo Uganda daadang ikwa ngamon, nghanamy, ngityang ka ngijomya. Eyakatar eryonget lo apedor tar ngina eryamikinia apukan ngina ka apukan ka ace angina alomu akingarakin ka apukan a Uganda ngalup ngadi (Embassies) ikotere todukokis ngakais kec.

iii) ATUKOT NGINA EWOIKINIT NGALUP ALOBUKU (D.L.B)

Atukot ngina ewoikinit ngalup nguna emam itunganan ngini iburae kori enerit kori eryonget edyo. Iitana ikes tomacara ka kigero ka kitegyelakis ngini iitanit. Atukot na inges paaran sek aris keinakin ngapedorosyo nguna kipotoret ngalup aneni ke eryonget a edyo alooma ngikisila ngulu a ngalup (Ekisil ngolo ke ekaru 1969).

EPITE NGOLO AJOKAN NGOLO ESUBAKINERE NGAKIRO NGUNA A NGALUP ALO UGANDA

iv) NGATUKETA NGUNA A NGALUP

Ngatuketa nu ikes ingarakinito atukot ngina ke ebuku (District) anguna a ngalup. Ngatuketa nu ikes etyakete ka totubo ngakiro nguna angalup alotooma ngiburasyo ngulu ka amarya ngalup ka ainakin ngakaratasyo nguna isileereunito ngakiro a ngalup. Ngatuketa nupei nu ikes eyakatar ngapedorosyo nguna kitiyaet ngakiro nguna eyeunito ngikisila ngulu a ngalup.

v) NGIKOKWASINEI NGULU ALORE (L.C)

Erae ngaryongeta nu nguna etubete ngakiro nguna a ngalup alorerya. Idolidolete ikes ngakiro nguna angalup tar totyakut nguna iyookino. Tar keyai ebura edyo dang lore, erae atukot napei na inges atyaki ngakiro ngun. Ani kekuruwuosi ikes ngakiro ngun, kikobasi ebura ngol neni ke ejakait angolo epol, Ani kipiyo aneni ke ejakait, ani nabo kipiyo aneni, kijukarae neni ke ekapolokinton etaun (Town Clerk) kori ani kekuruwuor aneni angol, kijukarae nai lokatubon ngakiro ngolo cici (Magistrate). Ani kipiyo aneni, kijukarae nai neni ke ekatubon ngakiro ngolo apolon nooi.

vi) ATUKOT NGINA ETUBI NGAKIRO NGUNA ANGALUP ALOBUKU (LT)

Eyakatar ngolo buku ngikatubok ngakiro nguna a ngalup. Etyakuni atukot na epite ngolo etingya ngakiro nu eramitae epain ngolo nyedepari ngisilinga ngulu a Uganda ngatomonikan (50,000,000). Itemokino nai toyenetei ebe erae erae mono ekatubon ngolo ke ebuku inges eyakatar ngapedorosyo nguna etubyo ngakiro nu kori ekatubon ngolo etupit inges (Grade One magistrate).

vii) ATUKOT NGINA APOLON NGINA ETUBI NGAKIRO (HIGH COURT)

Atukot na inges eyakatar ngapedorosyo ngun tyaket ngiburasinei ngulu ke ebuku ikwa elimunitor Ekisil ngolo apolon alopote ngolo eyakatar ngikisila ngulu ke ekaru 2006.

viii) ITUNGANAN NGINI ENGADAN NGAKARATASDYO (RECORDER)

Emaikina itunganan en kingadae ngakaratasyo daadang nguna adolut napis keng nguna elimorito nguna a ngalup ta ngirorwa a ngilopeyek. Alorerya erae ejakait inges ingadae, alotaunio, erae ekapolon ngolo ke etaun (Town Clerk)

inges ingadae. Ani alotaunio angulu apolok ikwa Kampala, erae ngikapolok ngulu etupito nolo apolon alotaung Assistant Town Clerks) ikes ingadaete.

ix) IKESIRWORIUNAN

Erae ngitunga lu ngulu eseunit eryonget ngolo a ngalup alobuku. Erae ikes ngulu eseunitae kitiyata etic lo alokisila angulu eyeunitae sek kori alokisila angulu a ngalup. Erae ikes ngulu isisilete ngitunga tocamakinos make. Kire nooi erae kilipa ice ngalup akisitiya ido nai kirworionos ikes tocamun make alorwa kec.

1.2.4 NGIROKITO NGULU EYAKATAR NGALUP ALO UGANDA

Erae ngalup ainakinet aneni ka Akuj neni a Uganda. Inges eyaryata ngitunga. Nai egelegelya epite ngolo eyakatar ngalup. Nai etyakatyakauni aosou na atyakatyakaun ngipitesyo lu daadang ngulu a ngalup. Eyakasi ngatyaketa ngaomwon (4) nguna etapito ngakiro nguna a ngalup. Ngirokito ngul ikes luta:-

i) NGALUP NGUNA EPATANA AKIPOTOR KORI AGYELAR

Erae ngalup nu nguna ani eyakatar itunganan, epdori agyelar kori kipoto erae ka acamit kori kipoto erae ainakinet neni a ice.yakasi ngalup nguna ikote nu nakwap ngina a Uganda, kire nooi ngalup nguna eyakatar ngikelesiyae/ ngikanisae kori ngisikulo. Eyakasi ngakiro nu nakwap ngina ka Ankole, kigesi ka Toro.

ii) AYAKAR NGALUP NGUNA NYIKIDEMARYO (MAILLO)

Erae ngalup nu nguna erea nguna a ilope jik, mati kehyela kori kipoto erae ainakinet kori kipotok ice kirum ka acamit keng. Itiyasi nu alo Buganda, Kibale ka nakwapin ngace nguna a Mbale.

iii) NGALUP NGUNA KIPANGA (LEASEHOLD)

Erae ngalup nu nguna epedori ilope akipotor alotooma acamunet alokiding acamunet kec. Tar bo keinaki ikwongin dang emam eropit kori etacit.

iv) NGALUP NGUNA IRUMYO (CUSTOMARY LAND)

Erae ngalup nu nguna irumi itunganan aneni a ngiyeneta keng, alotal, ka alokingaren ebuku. Epedori itunganan ipei, alokal kori anateker akirum

EPITE NGOLO AJOKAN NGOLO ESUBAKINERE NGAKIRO NGUNA A NGALUP ALO UGANDA

ngalup ngun. Itiyakin nu daadang erae kelimo ateker kori kelimosi ngitunga daadang ebe “Erae ati inges irumi ngalup ngun”.

1.2.5. NGALUP NGUNA EYAKATAR NGAPEDOROSYO ALO UGANDA

Eyakasi ngirokito ngiarei ngulu eyenen ane alo Uganda ikote neta:-

- Ngulu eyakatar acamakinet aneni ka Apukan ka ngulu ilipasi ngalup.

i) NGALUP NGUNA EYAKATAR NGIKISILA NGULU A UGANDA

Erae lu ngitunga ngulu apotu toryamut ngalup a ngikisila alo Uganda

- > Ngitunga ngulu enyaritae Bussulu ka Envijjo ngulu aponi inakinæ kolong ngalup alokisl angolo kolong ke ekaru 1928.
- Ngitunga ngulu anakwap angina a Toro alotooma ekisil ngolo ke ekaru 1937
- Ngitunga ngulu ka Ankole, alokisl angolo ke ekaru 1937
- Kori itunganan ngini kelomuni nalup anacamunet aneni a itunganan angina keryamunit ngabaruwæ aneni ka apukan tar tar togyelu dang.
- Itunganan ngini kebu toryamu ngalup erae nguna kipanga anateker nai pa ayenete nguluce kori pa etacitæ inges idiobore aneni a ilope ngalup apak ngina keryamunia inges ngalup eringa nyeryamuna akaratas aneni ka apukan.

ii) NGITUNGA NGULU ILIPUNITO NGALUP

Erae lu ngitunga ngulu kepotu toryamut ngalup eringa ngikisila a Uganda nyeyeuna.

- Erae nai ngitunga lu ngulu kepotu kisitiyata ngalup ka toduko dang nai tosir ngikaru ngitomon ka ngiarei (12 years) alunyar eringa nyeyeuna ngikisila. Kori aceepak kebu apukan inak inges ngalup ngun akisitiya kori aceepak kerae inges ekiyakitono ngolo ka apukan ka toyeni ebuku nguna keng.
- Kori kerae inges itunganan ngini kesir kegyel ngalup kori itunganan ngini keryamuni ngalup aneni a ice angina elipunan.
- Emam nai nugu nyikamunito ngitunga ngulu etubunito ngakaratasyo kori itunganan ngini adau akisitiya ngalup kori itunganan ngini adau akiduk ngalup emam ebura nginapei kolong kisyakinia akisitiya ngalup ngun ka nabo toris ngikaru kelunyar ngulu edeparito ngitomon ka ngiarei kelunyar ameun ngirwa ke elap 8/10/1995.

1.2.6. NNGALUP NGUNA KE EKAL (FAMILY LAND)

Itemokino ngalip nguna einakinio itunganan ice toyakas ngakaratasyo kec eringa nyegyelara, nyisyecara, nyipotoro kori nyiyerara. Nyitemokino idiotunganan elomari nakiro nguna egyelarere ngalup kori akisyecar ngalup nguna ke ekal emam pa eyenete ngitunga ngulu ke ekal.

Ngalup daadang nguna enguna ke ateker/ ekal, ani keyeun atemar togyelarae kori kilocoi, inges atemar nyerae ngalup ngun nguna ke ekal kori nguna ka ateker.

1.2.7 NGIKISILA KA NGAPEDOROSYO NGUNA A NGALUP ANGUNA EMORYO KA NGUNA ANGILOPEYEK

Adau atukot ngina a ngalup ayeun ngikisila ngulu ikamunito ngakiro nguna a ngalup anguna emoryo ka ngikisila ngulu a ngalup anguna erae nguna a ipeitunganan.

Epedorete ngitunga ngulu ka ateker ayeun ngikisila ngulu a ngalup anguna alokingaren ateker daadang, inges nai eanyuniata ikes daadang atemar ngae eyakatar ngalup ngadi nguna ipasaete ikotere kisitiya ebuku daadang.

Elimorito ngikisila alotooma engaet 26 nguna kisitiyaet ngalup ngun. A ngapakyo a ngace etyakuni ateker atemar itemokino ngalup ngun kisitiyae kerae apeero neni edakasi ngibaren kori ainakin itunganan ipei toyarya.

Anu daadang epedori ngitunganan aryamun ngalup nguna isitiyae. Iyookin nu daadang erae keryamu inges abaruwa aneni ka apukan.

Erae nai nu daadang nguna ikamunit ngitunga daadang ngulu adaut akigir ngirorwa kec lokitaabo ngolo ka apukan ikotere ngalup kori ngitunga ngulu ipanggato ngalup anerae erae ikes ngikesitiyak ngalup adyouriye.

1.2.8 ADOKETAIT/NGIPITESYONGICENGULUISITIYAERE NGALUP

Eyakasi ngitunga kori ngiryongeta ngulu isitiyaete ngalup nai torae ngalup nguna a itunganan a ice. Epote ikes akisitiya ngalup ngapakyo nguna euruwaka ido nai toesikis ngalup a ilope. Erae nai ngitunga lu ngulu ecamakini elope akisitiya ngalup nu anguna ka acamit keng kitiyaata etic ngolo erae ngolo keng kori ngolokec.

Erae nai ngitunga lu ngulu ecamunosi kaapei ke elope nai emam ikes ekibure ngolo eyakatar ikotere ngalup keng.

2.0 NGUNA ITACAUNITAE ALOTOOMA EPITE NGOLO A NGIKUKWORIN

Kedaun ayenun ngipitesyo ngul daadang ka ngatyokisyo nguna eyakatar Uganda, inges nai atemar ikipedori iwon akidolidol nguna etapito nguna a ngikukworin ejok. Eyakasi nai ngakingiseta nguna etupakinete – ikes nuta:-

2.1 NYO ERAE EPITE NGOLO AOSON NGOLO KIPIMET NGIKUKWORIN?

Erae epite lo ngolo ecupunere ngalup alobuku ka ngalup ngunace dang, ido kipimae, kigeroi, ka kigirae lokitaabo ngolo ka apukan. Ebuni nai eryonget lo akipim ejok ngalup daadang nguna a Uganda.

Alo Uganda, erae ngalup nguna a ngitunga a daadang. Mam jik nyepedori eryonget lo ademar idyotunganan ngalup keng. Nai epol nooi erae akigir ngitunganan nalup keng. Ikotere nai epatana ekirume kori ekisitiyae ngalup ejok.

- Alo Uganda, eyakaun moi ngipitesyo ngikanikapei (6) ngulu ikamunete ngakiro nguna a ngikukworin ikes luta:-
- Akikokwa ka akitatam ngitunga nguna a ngikukworin
- Ayeun ka ainakin ngitunganan apedor ngina isitiyaa ngalup keng, kipimae ejok ka totyakae ejok
- Kicamakinae eseei ka kipimae ngikworin ejok
- Kipimae alokukwor anginice tar lokukwor anginice. Tonyikunae erae kilapara kori toyetarae ikotere toyenunae etyae a ngalup toyakas ngakipimeta nakaratasyo
- Itemokino ejakait ngolo ke ebuku kicamak eseei ani kerae ngalup nguna ke etaun kicamak ekapolokiniton etaun (Town Clerk)
- Ido nai kilejaar toyamu ABARUWA kon (certificate)

2.2 NGUNA IRYAMUNI IKOTERE AKIPIIM NGIKWORIN

Erae mono nguna esyaunak akitacaikin ngitunga daadang epite ngolo kisitiyaet ngalup alo Uganda. Ipimyo nai ngalup ikotere ngakiro nuta:-

- Itemokino kimaee ngalup ejok ikotere toyenunere atemar ngalup nguna ebai ai eyakatar ngitunganan alo Uganda kori alobuku.

- Itemokino totyakun ngalup nguna ka apukan aneni a ngitunga – ikwa ngamon, ngranamyo, neni iyokiyere ngityang ka ngijomya ta ngicorin
- Ikotere kileerreto atemar erae ngalup nu nguna ka ati, toyenae ejok,, etyae dang toyenetei, ka ngakiro ngace dang nguna ikamunito ngakiro nguna a ngalup alo Uganda.

NGUNA ERYAMUNI ITUNGANAN ANGUNA A NGIKUKWORIN

Ngiryongeta ngulu eryamunete ikes luta:-

- Apukan ngina alokidiana (Parliament), Apukan ngina alokwap (District) tar neni anginitunganan.

2.2.1 APUKAN NGINA ALOKIDIAMA (PARLIAMENT)

Ngakiro nguna a ngikikworin nu ikes epedorete ainakin Apukan ngina alokidiana (Parliament) ayeun ngipitesyo ngulu kitopoloet akwap ngina a Uganda daadang.

- Epedori Apukan na aryamun ngikworin daadang (Cadastral maps) ka ngakiro ngace nguna ikamunito ngakiro nguna a ngalup alowaetin a daadang: eruwuor ngakiro ngun nguna einakinete apukan atamatam nguna emaikina kitiyae, ikotere kitopoloere akwap ka epite ngolo kisitiyaet ngalup.
- Ngina angaarei, erae epite ngolo eryamunia apukan occur analup
- Epite lo inges epedorya apukan ngina alokidiana (Kampala) ka ngina ke ebuku (district) ayenun neni eya ngamon ka ngijomya ikotere kiyokiunoe ejok.
- Ingarakini eryonget lo ngipitesyo daadang ngulu kitopoloet ngapisyon nguna ke ebuku, ngikapolok kec, ngulu engadak ngakaratasyo kka ngatuketa nguna a ngalup daadang.

2.2.2 APUKAN NGINA ALOKWAP (LOCAL GOVERNMENT)

Epedori eryonget lo (SD) akingarakin ebuku (District) alopitesyo alu:-

- Atamatam epite ngolo ajokan ngolo kisitiyaet ngalup

EPITE NGOLO AJOKAN NGOLO ESUBAKINERE NGAKIRO NGUNA A NGALUP ALO UGANDA

- Epite ngolo epolokinitere ngalup, nai nooi epite ngolo ekore ngakaratasyo nguna icamakinitae eseei
- Ingarakini eryonget lo apukan nooi ikotere eryamuni occur alotooma ngalup
- Ingarakini nabo eryonget lo ngakiro nguna ka atyakatyak ngakiro nguna angiburasinei anguna a ngalup

2.2.3 NGALUP NGUNA A ILOPE (INDIVIDUAL LAND)

Epedori epite lo akingarakin ngilopeyek ngulu a ngalup akipimun ngalup keng kire nooi aloketak. Nguna eryamuni itunganan ngin ikes nuta:-

- Ani kirikak eryonget ngolo a (SD), epedori itunganan aryamun ngapedorosyo nguna emam nyepogatar ka idyo anguna a ngalup keng anerae adau inges aryamun ngalup ka todaunitetei akipim dang ejok ka toyakatar ngapedorosyo nguna itacaunetae.
- Elemarete nu ebura alokidunyeta. Ngalup daadang elomarete nabukyo nguna ingadae apukan.
- Edaun ebura ngolo a ngikepanggak ngalup anerae adaun ngiburasyo ngul, eryamuni ilope ngalup ngun ebari/ akimuj analup a ngun.
- Eryamuni inges akaratas ngina a ngalup keng ka ekiro ngolo eleereo inges erae elope ngolo a ngalup keng ke elope tar kecमित agyelar dang.
- Ejok ka edodor nooi aryamun ekiro ngolo a ngalup
- Aryamun abaruwa ngina a napukan anguna a ngalup ka anateker inges ipidorya aryamunia ngisilinga aneni ka apukan (Loan) nguna elimoritae anapukan angina alokidiaama (Parliament).
- Tar ngaberu dang, ngikokyok ka ngikangwalak igiryo, kipimae ka kigirae ikes dang anguna a ngalup kec.
- Etakanuni tar etic ngolo angalup ka amucuruso kec
- Ngijomya dang ileereuni ajokis kec anerae eponio akipim ikes dang

3.0 NGIPITESYO NGULU KIPIMET NGALUP

NYAANU NGUNA ELOSIKINIO ANAKIPIM NGIKWORIN?

Erae engaget lo ngolo ebuni eryonget ngolo ka akipim ngalup alosikin (SD): eyakaun ngitunga ngulu ewoikinito nguna a ngalup,, ata LC (apukan ngina alore), ngijaka, ngatuketa nguna angirerya ka ngace dang. Nguna etupyo ikes nuta:-

3.2 EPITE NGOLO EGEUNIA ERYONGET LO (SD)

Neni eyakaun ebura ngolo a ngalup ngolo a ngitunga angulu erae ngikepanggak ngalup, iitana eryonget ngolo a ngalup kiteyenik ngitunga daadang nguna a ngitunga angulu engocasi ikotere ngalup, ikotere nai potu ngitunga daadang lokokwa. Nyitemokino nai ekokwa lo todepa ngisabito ngiarei ameun analimoret.

Ani kerae itunganan ikepanggan, mAti kelot nilope a ngalup ikotere tocamunos ikotere nai eryamunia akaratas ngina a ngalup. Mati nabo iteyenikinitae ngitunga ngulu epolokinito ngalup alotooma ngilapyo ngiuni (3) Kileeree ka kipimae ngallup. Itemokino kiteyenikinae ngitunga ngulu arei lu ngarwa nguna ke ekokwa kec.

Angun nai itemokino kitatamae ngitunga daadang. Mati nai jik ketupi nguna adaun ayeun alokisila.

3.2.1 AYENUN, ALIMOR KA AYEUN NGIKISILA NGULU KA AYAKAUNOR NGALUP

Mati mono eyenen ngikworin ngulu a ngalup angitunganan ka ngalup nguna erae nguna ke ebuku ikwa adakar/ apeero, erukude, edakitar ka ngisukulo. Nai toyai ca akitub ngakiro nguna a ngikworin ejok.

NU DAADANG EYAKAUN NGAHINGISETA NUTA:-

- i) Anupedorosyo ka ajokis ngina imorikina ikotere ngakiro nguna a ngalup?

EPITE NGOLO AJOKAN NGOLO ESUBAKINERE NGAKIRO NGUNA A NGALUP ALO UGANDA

Eyakaunotor ngalup nu ngipitesyo ngulu egelaaka kerae nguna a ilope jik, nguna ruba, nguna ipangae eryonget ece, nguna ka ateker, nguna kideunet ngisilinga,, aryamunia amucuruso, anguna angidwe angulu erae ngikayarak ka nguluce dang.

ii) NYAANU NAI NGUNA EDOCAKINA KA NGAKIRO NGUNA A NGALUP A NGUN?

Ngakiro daadang nguna emarun alokiaama nguna a ngalup iitanit tocoikinitetei ikwa ngijomya kori ngalup ngace nguna alotaun.

iii) NGAE ILOPE A NGALUP ANGUNA ETYAKUNITAE?

Emaikina atukot ngina angalup kaapei ka atukot a ngitunga kerae ngalup nguna a ilope, kerae nguna ke eryonget kori nguna ke ebuku.

iv) NGALUP ANU EPEDORYO AYENUN/ AKIYEN EJOK ALOBUKU?

Epedor aruwuor nuta:-

Nguna kita, nguna erae ngaperor ikotere ngibaren, nguna kipitunet ngikolya, nguna a ngijomya, nguna gyelanaret, nguna dukokina ngakais toperoi, nguna dukot ngisukulo, nguna edukokinio ngidakitarin, nguna edukyo ngakais nguna ka apukan, nguna igyerunio ikotere toruwuoros ngalapatui ngun ebalyare, nguna a ngamon kori nguna a ngacuumae.

Etukot/ erylonyet ngolo ipimi ngikukworin irworosi nguna a ngalup make

Ebuni erylonyet lo akipim ngikworin ngulu a ngikidunyeta kaapei ka ngarwonita nguna a ngirerya ta ngaryongeta ngace dang.

Ngulu epolokinito ngamon ngulu a ngijomya, nganamyo ikes itemokino ingarakinete erylonyet lo kaapei ka Ekataman (Planner) anguna ka akisilcereunio ngalup nguna itemokino kitopolounoe alotaun.

3.2.2 AKIPIM NGIKWORWON EJOK

Ngina a ngaarei erae akipim ejok ngikworwon ameun anaoyau tar nakilodakinet/ nangetaret ekukwor. Itemokino nai kipimae ngalup daadang nguna a itunganan, kerae ngalup nguna edakasi ngibaren, kori neni ipimakina ngirukudei kitoro, ngalup nguna a ngisukulo, ngalup nguna a ngijomya ka ngalup nguna a ngitaunio dang.

Alopitesyo angice, epedoryo akipim ngalup alopite angolo sek esubitor Akuj akwap ngin, kerae kiwasi emoru a iwace kipimae lopite ngolo iwasitor emoru,

EPITE NGOLO AJOKAN NGOLO ESUBAKINERE NGAKIRO NGUNA A NGALUP ALO UGANDA

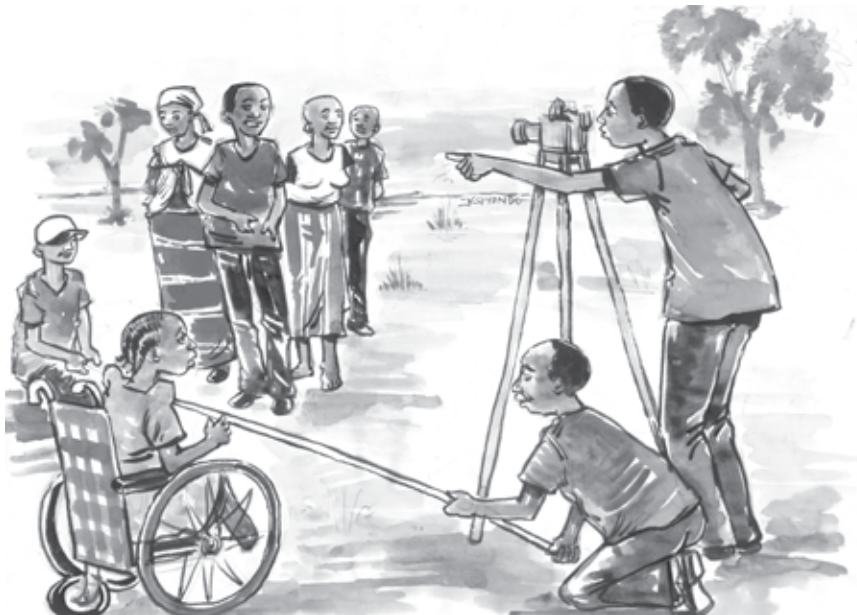
kori kerae amatata eyai diye kipimae anerae erae itunganan ebokit inges kileereunio atemar erae amatata.

Acepak nyepedorete ngikworin atakanun ejok anerae kengopiyasi ngipirin ngulu sek edupitae akitemunio ngalup kori kipyacar nabo iwace, mati nugu eya ngitunga daadang ikotere kisileereut ngikukworin ngulu a ngalup a ngun. Ani nai keyakaun ebura nalup ngun, iitana mono atemar kipimanarae ngalup ejok kileereto ngikworin ngulu anginitunganan.

Ikotere ngijomya ka ngalup nguna eya lotaunio, mati keanyun toripunae nakigeryet angina a ngalup (Maps) ka itemokino ngikapolok kisileereut ngakiro ngun ejok.

3.2.3 EPITE NGOLO KIPIMET NGALUP

Ani kedaun akipim ekukwor, epote ngikepimak ngulu aosok alemun ngiboro ngulu kipimet ngulu ebeikina anguna ka akipim ngalup ka ayenunit aosou ngina itemokino ngalup ngun kipimere lojojokon.

Epote ngolo ipimyata ngikaosok ngalup alokingaren ngisuudae daadang

3.2.4 ARAMUN EGER NGOLO A NGALUP (INDEX MAP)

Kedaut ngitunga lu akipim ngalup, epote ikes akiteyenikin etyae ngolo eyakatar ngalup anginitunganan.

Kedaut ikes etic ngol, epote nai apetakin ngakaratasyo ngaren ebuku/ lotunga ikotere tosyom anginitunganan neni eya ngalup keng. Ido totamatamata ngilopeyek ngalup kori topegut nguna a ngikukworin erae pa kipimim ejok.

Epote nai ngitunga acamanakin anguna a ngikukworin kec. Epite lo inges epedori akityak ngitunga aloburasyo angulu a ngikukworin tar kerae akiloc ngalup kori kerae agyelar.

3.2.5

3.2.6 AKIGIRIGIR NGAPEDOROSYO NGUNA A NGALUP

Erae ngijaka ka ngikapolokinitok ngitaunio (Town Clerks) ikes igiriirete ngakaratasyo nguna a ngalup. Kikote neni dang, nguna itemokino totupae ikes nuta:-

EPITE NGOLO AJOKAN NGOLO ESUBAKINERE NGAKIRO NGUNA A NGALUP ALO UGANDA

- Ebuni eryonget ngolo a ngirerya ka Atukot ngina a ngikepimak akisileereun nguna kec, ngakaratasyo nguna emacaritere ngalup (Maps)
- Ido nai kiyakiyasi ngakaratasyo ngun (Certificates) natukot ngina epolokinit Ebuku (District) ikotere kicamakis nai ekukong kec ngolo ecamakinitere.
- Ebuni nai atukot ngina ke ebuku (District) akiryamakin lokokwa kec, tocamakis kori tongero akiitanit ngina a ngalup a ngun kerae ngalup nguna ka ateker kori ngalup nguna kipanga lopite ngolo elimunitotror ngikisila.
- Ebuni nai atukot ngina ke Ebuku (District) acamakin ainakin ngitunga ngul ngakaratasyo nguna isileereunito ngapedorosyo nguna a ngalup.

Erae logo etorube ngolo itoodiunit ekokwa ngolo ke eryonget angolo epolokinit ngalup alobuku. Mati nai eya ngaberu ka ngikilyok dang lokokwa lo.

3.2.7 EPITE NGOLO EKORAKINERE NGA KARATASYO NGUNA A NGALUP

Ebuni ekegirigiran ainakin ngakaratasyo nguna adau atukot ngina ke Ebuku (District) neni a ngitunga angulu erae ngilopeyek ngalup kori neni a ngitunga angulu erae ngikepanggak ngalup. Nai elemunete ngulu einmakinio ngakaratasyo etacit edyo ngolo iyapara. Eya nai ngakaratasyo nu a ngirokito a ngiarei ebe:-

- Abaruwa ngina kirumet ngalup alotooma ateker
- Abaruwa ngina kipangaet ngalup ka ngina etubunit sek ekisil ka ngalup nguna sek iliparit itunagan nguna igirir ekiro a ilope.

4.0 NGITICISYO NGULU EGELEGELYA ALOTOOMA ERYONGET NGOLO A NGALUP (SD).

Eyakasi ngiticisyo ngulu egelegelya ngulu ebuni eryonget lo akitiya alo Uganda daadang.

4.1 NGITICISYO NGULU ELOSI APUKAN NGINA ALOKWAP AKITIYA IKOTERE AKITEM NGIKUKWORIN

- * Alemun ngisilinga ngulu kirikakinet etic lo
- * Ngipitesyo ngulu kisiyookinet ngikisila ka ngakitatameta nguna etupitae
- * Itemokino toya ngacuumaee nguna kipimet ngalup ka ngiboro ngice ngulu kigira --- (Logistics)
- * Tomam nai ngina erae aosya.

4.1.1 NGITICISYO/NGAPEDOROSYONGUNAKEERYONGET ANGOLO EPOLOKINIT NGALUP, NGADUKETA KA AKITOPOL NGITAUNIO ALO UGANDA

Ani isitiyao eryonget lo ngolo aripiripan ngakiro nguna a ngalup (LSSP) ebuni eryonget ngolo epolokinit ngalup alo Uganda akigang ngikepimak ngikworin alopitesyo a daadang.

EPITE NGOLO AJOKAN NGOLO ESUBAKINERE NGAKIRO NGUNA A NGALUP ALO UGANDA

Ikwapei elimoritere, ebuni eryonget ngolo a ngalup ka angolo epiman ngalup – akiger ngalup ka aryamun akingarakinet ngina itemokino.

- Ani ngarwa nguna ipimere ngikworin, ebuni eryonget ngol ainakin ngikepimak ngakaratasyo nguna igeritere ngalup (Maps) sek eriyani neni ke ekapolokiniton etic ngolo ka akiger ngalup, ka neni ka atukot Alobuku (District) nguna itoodiunito eger ngolo a ngalup alotooma ekipukae.
- Aanyun egyelit ngolo a ngiboro angulu ecamitae
- Akitatam ngiketiyak ngulu isitiyaete ngacuumae ngun ka epite ngolo etingitere ngacuumae ngun.
- Emaikina nai ikes inakina lotic ngol tar ngina irikakiniata
- Emaikina ikes kikobasi ngakaratasyo nguna adaut ikes akirikakin neni ka apis angina ke Ebuku (District Office) erae kemam eryonget ngolo ka (LSSP) alobuku a ngol.

EBUNI NAI ERYONGET LO NGOLO EPOLOKINIT NGAKIRO NGUNA A NGALUP AKITIYA NUTA:-

- Asubanakin, amacar ka atubun ngisilinga ngulu kirikakinet akitem ngikworwon alo Uganda.
- Itemokino kikobae akirot n angina ikamunit ngakiro nguna a ngikworwon
- Akikobanar epite ngolo elosyo etic lo
- Akingad ngakaratasyo nguna adaun akirikakin

4.1 NGUNA EBUNI APUKAN NGINA ALOKWAP AKITIYAKIN ANGUNA A NGIKUKWORIN

- Akiteyenikin ngitunga daadang nguna eponito
- Aseunun ngiryongeta ngulu a ngirerya ngulu a ngalup

- Akilunyonokin ngimembae ngulu aesikis kori ajamakis etic lo alobuku (District)
- Aseun ngikarikok ngulu a ngalup alobuku
- Akirikakin etic ngolo ka akiger ngikworin alobuku

4.2 ERYONGET NGOLO IGERI NGIKWORWON (SD)

- Akitatam ngitunga ngulu a ngirerya ngakiro nguna a ngikukworwo alo Uganda daadang
- Ayeun eryonget ngolo a ngalup alorerya, alobuku anapisyon ka ikotere nai irikakin etic lo ejok

4.4 NGUNA ITEMOKINO NGITUNGA KITIYATA ANGUNA A NGIKWORWON

- Itemokino nai ngitunga angirerya daadang toyakas lotic lo ngolo a ngikworin
- Itemokino ngi,lopeyek a ngalup daadang toyakas lotic lo ikotere ipimyo ngalup kec ejok
- Itemokino ngitunga ngilopeyek totyaka ka ariaanu ngakiro nguna ke eburu a ngalup eringa ngirwa ngulu ipimere ngikworwon nyedoluno.
- Itemokino toryamunae ngalup kidimar elapat ngalup ejokak topatana akitor kipimae ejok
- Itemokino kiteyenunitetei ngalup nguna ipanggato ngitunga erae akipanggat.

4.5 ETIC NGOLO KE EKEGIRIGIRAN NGAKARATASYO

- Einakinito ngikisila ngulu a ngalup apedor ngina ka asuban ka ainakin/ akorar ngakaratasyo neni a ngalup anguna kiruma ka nguna kipangga neni ke ejakait angolo ke ekitela ka neni ke Ekapolon ke Etaun (Town Clerks). Ani kitiya itunganan ngun daadang, ileereuni nai atemar erae inges kire ekegirigiran

EPITE NGOLO AJOKAN NGOLO ESUBAKINERE NGAKIRO NGUNA A NGALUP ALO UGANDA

- Ani kedau inges aryamun ngakaratasyo nguna adau eryonget ngolo ewoikinit ngalup alobuku ainakin inges ngakaratasyo, ebuni nai inges akorakin ngitunga ngulu a ngalup erae kirikakis ikes akitac eropit edyo.
- Ikotere ngini ipanggat, ebuni ekegirigiran atyakar abaruwa apei napis ngina ewoikinit ngalup alobuku ikotere kileereunio atemar aryamu inges emacar keng ngolo a ngalup (Tittle).

4.6 ETIC NGOLO A NGILOPEYEK NGALUP KA NGULU IPANGGATO NGALUP.

- Itemokino ngilopeyek a ngalup ka ngitunga ngulu a ngirerya ngulu ipanggato ngalup toyakas nakiro nu
- Toyakas ikes daadang igeryo ngalup (SD)
- Kidimaritetei ngikukwa ka ngikomyon
- Toyakas ikes daadang etyakatyakao ngalup ejok erae keya ngadi nguna nyirworitae ejok eringa ngirwa ngulu ipimere ngalup nyedolono
- Akiteyenikinit ngitunga daadang ngulu alore nguna a ngalup anginitunganan
- Mati eramitae etamam ejok ikotere ngikepanggak ngulu a ngalup

5.0 NGUNA EPEDORETE AKITIYAKIN ALOTOOMA EKIPIME NGALUP

Ikwa ca ngakiro daadang nguna ikamunito ngakiro ngun itiyao alobuku/ alo Uganda daadang, nyengopete ca ngakiro nguna etakanunete ido kisipiyosi etic ngolo ikoni akirikakin ejok (SD). Ani nai ecamitae etic lo kirikakin emam ngace, erae nai akimorikin kaapei ka ngitunga ngulu itiyaete etic lo ikotere kirikakinor jik emam ngace (SD).

Ngatyokisyo ngace nguna epedorete atakanun apak ngina itiyaere etic ngolo ka akiger ngalup ikes nuta:-

5.1 NGIBURASINEI NGULU A NGALUP KA EKIPI ME NGALUP

Epite ngolo ipimere ngalup lo, eyakaun inges dang loburasinei ngulu a ngalup. Eyakaunosi ngiburasinei ka ngikokwasinei ngulu epedorte akisisidiyor eryonget lo akirikakin etic lo atipei nai mati mono nugu irikakinio eringa ngirwa ngulu kisyakinet akipim ngalup. Erae nu ngakiro ngace nguna epedorete atakanun eringa ngarwa nguna ipimipimiyere ngalup:-

- Eburu ikotere eger ngolo ke ekikworu
- Ekirume ngalup
- Eburu ikotere ngalup nguna erae tar nguna kon
- Eburu ngolo a llope ngalup ka ikepanggan ngalup
- Ngalup nguna emaryaete ngitunga daadang anguna a ngibaren...
- Apukan ka ngalup nguna a itubnganan a ice.

Ngakiro nguna ke eburu ikotere ngalup epedor amamukaun erae monokipimanasi ngilopeyek. Erae nai nugu nguna emaikina ngitunga kitiyata alorerya kec eringa eryonget lo nyedoluno akitiya etic kec. Ani nai emounio akitiya ka akisiyookin ngakiro nu daadang, mati ketukokin ngikaosok ngulu etyakete ngakiro ejok alorerya ikotere nai epedor atyakun atemar neni ka ati inges ne ido nai kipimakinae ejok.

5.2 NGATYOKISYO NGACE NGUNA EPEDORETE ATAKANUN

1. Iitana ca ebuku kaapei ka ngitunga daadang kimorikinos ikotere kirikakinor etic lo emam angoca kori akisipiyor inges nai elimunitere nooi atemar mati kitatami ngitunga daadang ngakiro nu.
2. Nai epedorete nabo ngikesyaak ngice amunaar ekitatame ngitunga

EPITE NGOLO AJOKAN NGOLO ESUBAKINERE NGAKIRO NGUNA A NGALUP ALO UGANDA

apak ngina isyakinere ngakiro nu. Angun nai, emaikina nguna adaun ayeun ka nguna emaikina kitatamae ngitunga daadang nyeriwok nabo ikaronon apak ngina itatamere ngitunga toyenikis nguna a ngikworin (SD).

3. Ani nai itatamyo ngakiro nu daadang ecununi Eryonget lo (SD) ngitunga daadang kitatamae a iwapei.
4. Nai ikiyeni atemar elalk ca mono ngisilinga ngulu elemuni apukan anguna ka akisyakinia etic lo
5. Eyakasi ca ngace dang nguna etemarete ngitunga ngice ebe kerae etic ngolo elosikinit apukan kisidiyor erikakinia inges ngolo keng
6. Icaluwarete ngitunga ngice ngikokwasinei lu kire nooi ngilopeyek ngulu a ngalup
7. Epite ngolo etingitere ngisilinga ngulu itemokino kirikakinere etic lo/ Erono atuna
8. Aceepak elalata ngiburasinei ngulu a ngalup ido nai kisiyoponok epite ngolo elosyo etic lo
9. Aceepak epdorete ngilopeyek a ngalup ngice adoonokin kisipiyosi ngikepimak akipim ngalup
10. Epedorete tar ngamon ayaun ngakisicaneta ngace ikwa ngimuno, ngityang ngulu adedengak, kori amoni ngina nyepedi itunganan ka ngakiro nguna ce dang atakanun.

UGANDA LAND ALLIANCE

Block 29, Plot 1521, Mawanda Road.

P.O. Box 26990 Kampala, Uganda.

Tel: 256 414 540 038 Fax: 256 414 540 048

Email: ula@ulaug.org

Website: www.ulaug.org